

*Metin'e
sevgiyle
Ayşil*

AYŞIL TÜKEL YAVUZ

ANADOLU (İKİNCİ DEVİR BEYLİKLER ÖNCESİ)
CAMİLERİNİN FİZİKSEL ÖZELLİKLERİ:
BİR YÖNTEM DENEMESİ

VIII. Türk Tarih Kongresi II. Cilt'den ayırışım

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA

1981

Baş No: ab 119

er No: ab 119

ÇEKÜL KÜTÜPHANESİ

DEMİRBAŞ NO. ab 119

SINIFLAMA NO.

ab 119

BAĞIŞCI M. Sözen

GELİŞ TARİHİ 2007

ANADOLU (İKİNCİ DEVİR BEYLİKLER ÖNCESİ) CAMİLERİNİN FİZİKSEL ÖZELLİKLERİ: BİR YÖNTEM DENEMESİ

AYŞIL TÜKEL YAVUZ

Bu çalışma bugünkü sınırlarımız içinde İkinci Beylikleri Devrine kadar yapılmış camilerin özelliklerini saptamak için yapılmış bir yöntem çalışmasıdır. Konumuz kapsamına giren camiler sanat eserlerimiz arasında en fazla incelenmiş ve üzerinde tek tek en fazla bilgimiz olan yapılar olmalarına karşın çok farklı ölçütlere göre yorumlanmış ve kümelenmişlerdir. Bazen ölçüt olarak camilerin etkilendiği kabul edilen diğer bir caminin yeri veya devri (Kûfe tipi, Emevî tipi), bazen binanın boyutlarından dolayı başka bir yapı türüne benzeterek yada başka bir yapı türünde kullanılan terimleri kullanarak (basilikal tipli camiler gibi) bazen yapının taşıyıcı ve üst örtü sistemi göz önünde bulundurularak (ağaç direkli camiler gibi), bazen de camide ağırlık kazanan bir unsurun varlığına göre (köşklü camiler gibi) farklı kümelermeler ortaya çıkmıştır. Herhangi bir yapı türünün ilk örneğinin bile kendinden önceki yapı türlerinin bütününden ya da farklı öğelerinden etkilenmesi ve bunları kullanması çok olağandır. Ancak sorun, camilerin sınıflanmasında kullanılan ölçütlerin doğru olup olmamasından değil, her küme için farklı ölçütlerin kullanılmasından doğmaktadır. Günümüze kalmış cami örneklerinin çeşitliliği de bu farklılığı büsbütün pekiştirmektedir. Konumuz olan yöntem denemesi, bu camilerin ortak fiziksel özelliklerini saptamak ve ikinci bir aşamada da bu özelliklerin kümelendiği durumlarda aynı yeni ölçütleri kullanan bir sınıflamaya gitmeyi amaçlamaktadır.

Yukarıda bahsettiğimiz ölçüt farklılığı iç mekânları birden fazla hacmin biraraya gelmesinden oluşan, bir başka deyişle, çok mekânlı camiler için geçerli bir sorundur. Harim kısmı yalnızca tek bir mekândan oluşan mescitlerde, harime ekli mekânlar olduğu durumlarda bile, bu mekânlar harem kısmına ancak kapı ya da pencere gibi dar açıklıklarla bağlı olduğu ve bir mekân bütünleşmesi göstermediği için konumuz dışında kalmışlardır. “Ters T Planlı”, “Zaviyeli” ve “Çok Fonksiyonlu”

diye tanımlanan Osmanlı camilerinin öncüleri olan yapılar da Selçuklu Mimarisi içinde “tekke”, “zaviye” ve (genellikle plân şemaları kapalı medreselere benzediği için) “medrese”ler içinde tartışılmakta ve hem diğer işlevleri cami işlevinden daha ağır bastığı hem de genellikle mescit olan ana eyvanın yanındaki mekânlar bu kısım ile bütünleşmediği için yine konumuzun kapsamı dışında kalmaktadırlar. Ayrıca medrese gibi bazı bina türlerinin mescit kısımları çok mekânlı da olsalar başka bir yapının tüm tasarımının bir kısmı olduğu için, bu camiler kümesine katılmamıştır. Ancak Divriği Ulu Camisi, Kayseri Hacı Kılıç ve Külük Camileri gibi camiler bir medrese ile planlanmakla birlikte kendi kısımları içinde bir tasarım bütünlüğü gösterdikleri için çalışmaya katılmışlardır.

Bu çalışmanın kapsamına bugünkü Anadolu sınırları içinde kalan ve İslâmîliğin yerleşmesinden İkinci Devir Beyliklerine kadar olan devrede yapılmış, tarihdizin sırasında ilki Harran Ulu Camisi, sonuncusu ise Beyşehir Eşrefoğlu Camisi olmak üzere, kırkdokuz cami girmektedir¹. Bütün bu yapıların yalnızca ibadet işlevi vardır ve giderek hepsinde bulunan işleve dönük asgari mimari unsurlar birbirine yakın olmak gerekir. Bu unsurlar *Plan ve Yapı Özellikleri* olmak üzere iki ana başlık altında ele alınmıştır.

Plan Özellikleri şu önemli unsurları içermektedir :

- Plan yönlenmesi (enlemesine, boylamasına, kare)
- Avlu (varlığı, özgünlüğü, konumu)

¹ Afşin Eshab-ı Kef Camisi, Afyon Ulu Camisi, Aksaray Ulu Camisi, Akşehir Ulu Camisi, Ankara - Aslanhane Camisi, Ani Ulu Camisi, Atabey Ulu Camisi, Bayburt Ulu Camisi, Beyşehir - Eşrefoğlu Camisi, Bitlis Ulu Camisi, Bor - Sarı Camisi, Amasya - Burmalı Minare Camisi, Bünyan Ulu Camisi, Cizre Ulu Camisi, Develi Ulu Camisi, Divriği - Kale Camisi, Divriği Ulu Camisi, Diyarbakır - Kale Camisi, Diyarbakır Ulu Camisi, Dunaysır Ulu Camisi, Erzurum - Kale Camisi, Erzurum Ulu Camisi, Germik Ulu Camisi, Amasya - Gökmedrese Camisi, Kayseri - Hacı Kılıç Camisi, Urfa - Halil Rahman Camisi, Harput Ulu Camisi, Harran Ulu Camisi, Kayseri - Huand Hatun Camisi, Konya - İplikçi Camisi, İspir - Çarşı Camisi, Kastamonu - Alâaddin Camisi, Kayseri Ulu Camisi, Konya Alâaddin Camisi I, II, Kayseri Külük Camisi, Malatya Ulu Camisi, Mardin Ulu Camisi, Mazgirt - Elti Hatun Camisi, Niğde - Alâaddin Camisi, Niksar Ulu Camisi, Konya - Sahip Ata Camisi, Siirt Ulu Camisi, Silvan Ulu Camisi, Sinop - Alâaddin Camisi, Sivrihisar Ulu Camisi, Sivas Ulu Camisi, Uluborlu - Alâaddin Camisi, Urfa Ulu Camisi. Camiler üzerindeki bilgi, yayınlanmış tüm kaynakların yanı sıra yerinde tarafımızdan yapılan inceleme ve Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde yapılan çalışmalarla derlenmiştir. İlgili meslektaşlarıma burada teşekkür ederim.

- Son cemaat yeri (varlığı, özgünlüğü, konumu)
- Girişler (sayısı, yönü)
- Minare (varlığı, özgünlüğü, konumu)
- Yatay sahnınların sayısı
- Dikey sahnınların sayısı
- Yatay ve dikey sahnınların genişlik açısından ilişkisi
- Mihrap sahnının genişlik açısından diğer sahnınlarla ilişkisi
- Orta aksın genişlik açısından diğer akslarla ilişkisi

Yapı Özellikleri ise şu unsurları içermektedir :

- Üst örtüyü taşıyan ayakların malzeme ve biçimi
- Üst örtünün, türü, ahşap veya kargir olduğu. Ahşap olduğu durumlarda yatay ve dikey sahnınlara göre girişleme yönleri. Kargir olduğu durumlarda üst örtünün türü ve yine yatay ve dikey sahnınlara ilişkisi.
- Mihrap ünitesinin durumu. Üst örtünün mihrap ünitesinde farklılaşmadığı örneklerde, ünitenin yalnızca yatay ve dikey sahnınlara ilişkin konumu saptanmıştır. Mihrap ünitesinin bir kubbe ile örtülü olduğu durumlarda ise, yine konumun yanı sıra kubbeyi taşıyan ayakların biçimi, kubbenin ünitesinin sınırları içinde kaldığı veya dışına taşıdığı ve kubbenin geçiş elemanı.

Ayrıca her cami dökümünün baş kısmında coğrafi konumu, tarihi ve hangi devrede hangi devlet zamanında yapıldığı eklenmiştir.

Her cami için yukarıda saydığımız bilgileri içeren bir döküm yapılmış ve bu döküm bir kotlama haline getirilerek bilgisayarda değerlendirilmiştir². İlk aşamada her unsurun kendi içinde sayısı ve yüzde olarak oranı elde edilmiştir. İkinci aşamada ise unsurların birbiri ile karşılaştırılması ile belirli ikili ve üçlü ilişkiler saptanarak yeni bir sınıflamaya gidilmiştir. Burada yalnızca ilk aşamanın sonuçları verilecektir.

² Bu tebliğde bilgisayara verilen program yöntemi üzerinde durulmayacaktır. Ancak bilgisayar bilgisini benimle paylaşan ve dolayısıyla mimarlık tarihi araştırmalarımnda bilgisayarı kullanma olanağını bana sağlayan İbrahim Canbulat'a burada teşekkür ederim.

SONUÇLAR

Bölgesel Dağılım: Camilerin bölgesel dağılımı bugünkü il hudutları içinde ele alınmıştır. Konya ve Kayseri illeri % 12'şer ile (6 örnek) başta gelmekte, onu % 8 (4 örnek) ile Diyarbakır, % 6 (3 örnek) ile Erzurum, Mardin, Urfa, Niğde ve Sivas izlemektedir. Amasya ve Isparta % 4 (2 örnek) Afyon, Ankara, Bitlis, Elazığ, Eskişehir, Gümüşhane, Kars, Kastamonu, Malatya, Maraş, Siirt, Sinop, Tokat, Tunceli illeri % 2 (1 örnek) ile sıralanmaktadır. Camilerin coğrafi dağılımı ve sayısal durumu, devrinde yapılan cami sayısından çok günümüzdeki korunma durumuna büyük ölçüde bağlı olmasına karşın yine de şu sonuca varılabilir: Anadolu Selçuklu Sultanlarının ve devlet ileri gelenlerinin daha uzun süre kaldığı kentlerdeki cami sayısının bu kentlere verilen önemle koşut olduğunu söyleyebiliriz. İslâmlığın daha erken yerleştiği Güneydoğu Anadolu Bölgesi kentlerinde de cami sayısında bir yoğunlaşma izlenmektedir.

Tarih: Saptadığımız devre içindeki camilerin çoğunluğu Anadolu Selçuklu Devrinde yapılmış olup, Selçuklu Camileri tüm örneklerin % 55'ini oluşturmaktadır. Artuklu camileri % 18, Büyük Selçuklu ve Danişmendli camiler % 8'er, Saltuklu ve Mengüceklî camileri % 4'er ile sıralanmaktadır. Tek Emevî Devri örneği Harran Ulu Camisidir. Camilerin sayısı tarihdizin sıralamasında günümüze doğru çoğalmaktadır. En erkeni 8. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlenen Harran Ulu Camisi olmak üzere 8, 10 ve 11. yüzyıllardan günümüze birer cami kalmıştır. 9. yüzyıldan ise hiç bir örnek bulunmamaktadır. Bu sayı 12. yüzyılda 16 ile % 33'e, 13. yüzyılda ise 30 ile % 61'e yükselmektedir. Demek ki günümüzedek kalmış camilerin % 94'ü 12. ve 13. yüzyıllarda yapılmıştır. Bu netice ilk, devir Anadolu Beyliklerinin sayısal çokluğunun yanı sıra Türklerin Anadolu'da gitgide yerleşerek yeni aldıkları yerleşme yerlerinde veya yeni kurduğu kentlerde camiler yaptırılmaları ile de yorumlanabilir.

Plân Yönlenmesi: Enlemesine plânlanmış camilerin % 50, boylamasına plânlanmış camilerin ise % 43 oranında olduğunu görüyoruz. Kare plânlı, yönlenmeyen camiler ise, % 7'lik küçük bir oran oluşturmaktadır. Demek ki, camiler daha çok kuzey - güney veya doğu - batı doğrultularında yönlendirilmişlerdir. Enlemesine planlı camilerin % 50 olmasına bakarak doğu - batı yönlenmesinin yeğlendiğini düşünmek gerekir. Planda yönlenmeyen kare ve çoğunlukla merkezî planlı şema ancak daha sonra, Osmanlı camilerinde ağırlık kazanmaktadır.

Avlu : Camilerin % 52'sinde cami ile birlikte planlanmış ve yapılmış bir avlu bulunmaktadır. Geri kalan % 48'inde ise avlu ya hepten yoktur ya da sonradan eklenmiştir. Avluların % 50'si açık ve % 50'si de kapalı ve caminin içindedir³. Avluların konumuna gelince, camilerin % 46'sında caminin önünde, % 4'ünde bir kenarında, % 38'inde caminin içinde ve üstü (ışıklık dışında) kapalı ve % 12'sinin üstü açıktır. Hiç bir camide hem dışta açık hem de içte kapalı avlu bulunmamaktadır. Ya biri ya da diğeri vardır. Açık avlular daha çok enlemesine planlanmış yapıların bir parçası durumundadır.

Son Cemaat Mahalli : Örneklerin : % 59'unda son cemaat yeri yoktur. % 17'sinde özgün bir son cemaat yeri bulunmaktadır. Geriye kalan % 24'ündeki son cemaat yerinin ise sonradan eklendiği saptanmıştır. Sonuç olarak son cemaat yerinin bu devir camilerinde az kullanılan bir unsur olduğunu ve gereksinme duyulan durumlarda sonradan eklendiğini söyleyebiliriz.

Girişler : 17 örnek dışında bütün camilerde yalnızca bir tek giriş bulunmaktadır. Bir tek girişli camilerde giriş, örneklerin % 78'inde kuzeyde, % 16'sında batıda ve % 6'sında doğuda yer almaktadır. 15 camide iki giriş bulunmaktadır. Bunların % 20'si kuzeyde, % 20'si batıda, % 7'si güneyde⁴ ve % 47'si doğuda ve % 7'si kuzeydoğuda yer almaktadır. Üçüncü kapısı olan iki örnekten kapı birinde, yani % 50'sinde, kuzeyde, diğesinde ise doğuda bulunmaktadır. Bu yüzdelerden, camilerde bir tek girişin yeğlendiğini ve bu girişin mihrabın karşısındaki duvara yerleştiğini görüyoruz. İkinci bir giriş olduğu zaman ise bunun çoğunlukla batıda ve ikinci seçim olarak kuzey veya doğuda yer aldığı saptanmaktadır. Sayısı ne olursa olsun, bir girişi kuzeyde olan camiler çoğunluktadır.

Minare : Camilerin yarısından azında, % 42'sinde, cami ile birlikte yapılmış özgün bir minarenin varlığını görüyoruz. Camilerin % 49'undaki minarenin, caminin inşa tarihine yakın da olsa, sonradan eklenmiş

³ "Kapalı avlu" terimi orta dikey sahında yer alan ortası açık, kubbeli veya tonozlu ve hattâ Beyşehir Eşrefoğlu Camisinde olduğu gibi, kirışlemenin bir kısmı açık bırakılmış, alan için kullanılmaktadır. Bu kısımların caminin içine alınmış kapalı bir avlu olduğu kabul edilmektedir.

⁴ Güneyden özgün girişi olan tek örnek Malatya Ulu Camisidir. Bunun sebebi de camiden daha önce yapılmış bir medresenin hemen caminin güneyinde yer almasıdır. Silvan'da Dunaysır Ulu Camisinin güneydeki girişi 20-30 sene önce yapılan bir onarım sırasında açıldığı için bu değerlendirmeye katılmamıştır.

olduğunu, % 49'unda ise hiç minare bulunmadığını izlemekteyiz. Demek ki minare de son cemaat yeri gibi, camilerin daha çok seçime kalmış, ikinci derecede gerekli unsurlarından olup gereksinmesi, yapılan eklemelerle, sonradan giderilmiştir. Bugün varolan minarelerin konumlarına gelince, minarelerin % 54'ü camiye bitişik, % 10'u ayrı, % 21'i avluda, % 8'i çatıda; % 8'inde ise minare kütlesi caminin içinde yer almaktadır. Yukarıdaki sayılar cami kütlesine bitişik veya içinde bulunan minarenin (toplam % 70) yeğlendiğini göstermektedir.

Yatay ve Dikey Sahın Sayıları : Yatay sahnın sayısı 2 ile 11 arasında değişmektedir. Camilerin % 11'i 2 yatay sahnınlı, % 32'si 3 yatay sahnınlı, % 17'si 4 yatay sahnınlı, 17 %'si 5 yatay sahnınlı, % 9'u 6 yatay sahnınlı, % 9'u yatay sahnınlı, % 2'si 10 yatay sahnınlı, % 4'ü 11 yatay sahnınlıdır.

Dikey sahnın sayıları ise şöyledir: Camilerin % 2'si 2 dikey sahnınlı, % 28'i 3 dikey sahnınlı, % 7'si 4 dikey sahnınlı, % 24'ü 5 dikey sahnınlı, % 17'si 7 dikey sahnınlı, % 9'u 9 dikey sahnınlı, % 9'u 11 dikey sahnınlı, % 4'ü ise 12 dikey sahnınlıdır. Bilhassa dikey sahnınlarda çift sayılı sahnınların çok az olduğunu (2 sahnınlı 1 örnek, 4 sahnınlı 3 örnek) görmekteyiz. Bu durum mihrabın ortadaki dikey sahnında bulunması gereğinden ortaya çıkmaktadır. Dikey sahnınların çift sayıda olduğu örneklerde mihrap bir yana doğru kaymaktadır⁵. Yatay sahnınlarda aynı sakınca olmamasına rağmen yine de çift sayıda dikey sahnı olan camilerin daha az sayıda olması dikkati çekmektedir. 3, 4, 5, yatay sahnınlı camilerin % 32, % 17, ve yine % 17 ile esas çoğunluğu oluşturduğunu izlemekteyiz. Dikey sahnınlarda ise 3 (% 24), 5 (% 24) ve 7(% 17) sahnın sayısının daha çok seçildiğini görüyoruz. Ancak, yatay ve dikey sahnın sayılarının ve seçilme oranlarının anlamı ileride plân yönlenmesi ile ikili ilişkisi incelendiğinde daha iyi ortaya çıkacaktır.

Yatay ve Dikey Sahnınların İlişkisi : Bu ilişki yatay ve dikey sahnınların genişliği diğer yatay ve dikey sahnınlarla karşılaştırılarak aranmıştır. Camilerin % 17'sinde sahnın dizileri arasında düzenli bir ilişki yoktur. % 38'inde yatay ve dikey sahnınların genişliği birbirine eşittir, % 26'sında yatay sahnınlar dikey sahnınlardan geniştir. % 19'unda ise dikey sahnınlar yatay sahnınlardan geniştir. Yatay mihrap sahnının diğer yatay sahnınlarla, yine genişlik yönünden ilişkisi incelendiğinde camilerin % 64'ünde mihrap sahnının diğer yatay sahnınlara eşit, % 29'unda daha geniş ve % 7'sinde daha dar olduğunu görmekteyiz. Dikey sahnınların orta

⁵ Urfa Ulu Camisinde mihrap doğruya kaymıştır.

sahna olan ilişkisinde ise, örneklerin % 26'sında orta dikey sahnın diğer dikey sahnalara eşit % 58'inde orta dikey sahnın diğer dikey sahnulardan geniş ve % 9'unda daha geniş olan orta sahnın ayrıca mihraba doğru giderek genişlediğini, % 5'inde dikey sahnın yanlardan orta sahnalara doğru genişlediğini % 2'sinde ise orta dikey sahnın diğer sahnalara eşit olmasına karşın, mihraba doğru genişlediğini görmekteyiz. Bu orantılar belirli seçimlerin ağırlık kazandığını açıkça belirtmektedir: Plan yönlenmesi ne olursa olsun yatay ve dikey sahnın açıklıklarının eşit olduğu örnekler çoğunluktadır. Yatay mihrap sahnının çoğunlukla genişletilerek ayrıcalık kazanmamasına karşın, orta dikey sahnın daha geniş tutularak veya mihraba doğru genişleyerek bir ayrıcalık kazandığını ve camilerin mihrap - giriş ekseninde yönlenmesinin vurgulandığını görüyoruz.

Ayaklar: Üst örtüyü taşıyan ayakların biçimleri ve malzemeleri şu oranları vermektedir: Ahşap yuvarlak direk % 17, kârgir kare ayak % 30, kârgir dikdörtgen ayak % 15, kârgir haç ayak % 7, kârgir sekizgen ayak % 2, kârgir L ayak % 2, kârgir yuvarlak ayak % 7, kârgir farklı biçimli ayakların bir arada kullanılışı ise % 20 oranındadır. Ayakların toplam % 83'ünde kârgir kullanılması, camilerin hepsinde kârgir olan dış cidardaki malzeme seçiminin bir devamı durumundadır. Ayakların % 17'sinde kullanılan ahşap ise üst örtüde devam etmektedir. Kârgir ayakların biçimine gelince kare ve dikdörtgen gibi daha yalın biçimli ayakların ve oldukça çok sayıda camide (9 cami) ise farklı biçimde ayakların birarada kullanıldığını izlemekteyiz.

Üst Örtü: Camilerin % 39'unda üst örtü malzemesi ahşap kirişlemedir. Kirişleme yönü ise şu oranları vermektedir: Yatay sahnalara koşut kirişleme % 32, dikey sahnalara koşut kirişleme % 26 oranlarındadır. Genellikle yatay veya genellikle dikey sahnalara paralel kirişlemeye ise birer örnekte rastlamaktayız. Bunun dışında 6 camide kirişleme yönleri tam saptanamadığı için (% 32) yön seçiminin hangi yönde olduğu kesinlikle saptanamamıştır⁶.

Üst örtüde kârgir kullanılışı 29 örnekle çoğunluktadır. Üst örtü türü ve örttüğü mekânlarla ilişkisi şöyledir⁷: Yatay sahnalara koşut

⁶ Bu örnekler ya yerinde inceleyemediğimiz ya da onarım sırasında üst örtüsünün betonla değiştirildiği örneklerdir.

⁷ Bir camide hem sahnalara koşut tonozlar hem de bir mihrap önü kubbesi olduğu zaman yalnızca tonoz yönleri üst demette, mihrap önü ünitesinin üst örtüsü ise bir alttaki demetle değerlendirilmiştir.

beşik tonozlar % 31, dikey sahnılara koşut beşik tonozlar % 7, genellikle dikey sahnılara koşut beşik tonozlar % 10, düzenli bir yönelmesi olmayan beşik tonozlar % 14, her üniteye bir haç tonoz % 14, her üniteye farklı bir örtü (tonoz veya kubbe) % 24 oranlarındadır. Bu oranlar üst örtüde belirli iki seçimin olduğunu göstermektedir ki bunlar ya sahnıların paralel beşik tonozlar ya da, toplam % 38 ile, her üniteye bir farklı örtü kullanışlarıdır. Mihrap ünitesinin yanısıra mihraba yatay ve dikey sahnıların birçok camide özel işlem görmesi, bu işlemin ne olduğunu saptanmasını gerektirmiştir. Böyle bir özel işlemi 33 camide izlemekteyiz. Bu camilerin % 59'unda mihrap önünde tek kubbe, % 9'unda yatay mihrap sahnında birden fazla kubbe, % 9'unda dikey mihrap sahnında birden fazla kubbe ve % 6'sında yine dikey sahnında mihrap önü kubbesinin yanısıra çeşitli örtüler, % 6'sında mihrap önü ve kapalı avlu kubbesi, % 3'ünde mihrap önünde bir kubbe ve bir yarım kubbe bulunmaktadır. Bu oranlardan kuzey - güney dikey ekseninin camilerde çok önem taşıdığını ve çoğunluğu oluşturan tek mihrap önü kubbesinin yanısıra bu guruptaki örneklerin toplam % 24'ünde bu önemin üst örtüdeki farklılaşma ile belirtildiğini görüyoruz. İki örnekte kubbe ve farklı örtü kullanılmış ancak bu kubbelerin birinin mihrap önünde olmasına karşın diğerleri camide yan sahnılara dağılmışlardır.

Mihrap Önü Ünitesi: Mihrap önü ünitesinin sahnılara ilişkin konumu, yatay ve dikey sahnı sayısı, kubbe olduğu durumlarda kubbeyi taşıyan ayakların biçimi ve kubbenin geçişi ayrıca saptanmıştır.

Mihrap caminin güney duvarı üzerinde olduğuna göre, hep birinci yatay sahnında yer almakta ve ancak birimin daha büyük olduğu durumlarda ikinci ve üçüncü yatay sahnılara taşmaktadır. Mihrabın dikey sahnılarıyla ilişkisi şöyledir: Camilerin % 6'sında 1'inci sahnında, % 28'inde 2'inci, % 34'ünde 3'üncü % 19'unda 4'üncü, % 6'sında 6'ncı dikey sahnında yer almakta veya başlamaktadır⁸.

Mihrabı çoğunlukla 2'inci dikey sahnında yer alan camiler genellikle boylamasına planlı 3'üncü ve daha sonraki dikey sahnındaki mihrap üniteleri ise enlemesine planlı camiler için geçerlidir.

Mihrap ünitesi camilerin % 87'sinde bir, % 10'unda iki, % 3'ünde ise, üç yatay açıklığı örtmektedir. Diğer yönde ise % 70'i bir % 27'si iki, % 3'ü ise üç dikey açıklığı örtmektedir. Bu oranlar mihrap üni-

⁸ Yatay sahnı sayısı doğudan batıya doğru sayılmıştır.

tesinin örneklerin çoğunda iki yönde de birer üniteyi örttüğünü belirtmektedir.

Kubbeyi taşıyan ayaklara gelince: camilerin % 39'unda yapısının bütünündeki ayak sistemi, % 16'sı farklı ve T biçimindeki ayaklarla % 6'sı farklı ve L biçimindeki ayaklarla, % 3'ü farklı ve üç silindirik ayaklarla taşınmaktadır. Geriye kalan % 41'indeki ayaklar yatay ve dikey sahnınların sınırladığı alanın dışına taşmaktadır. Bu tür ayakların kubbeyi taşıyan tüm ayakların yüzdesi içinde % 19'unun T, % 13'ünün L, % 3'ünün kare, % 3'ünün haç ve yine % 3'ünün L ve kare ayaklardan oluştuğunu görmekteyiz.

Sonuç olarak yukarıda verdiğimiz sayılar ve oranlar Anadolu Cami mimarisinde, ne şekilde biraraya gelerek biçimlenirse biçimlensinler, belirli unsurların kesin seçimler olarak belirlendiğini kanıtlamaktadır.